

Дерматовенерологія: деонтологічні мотиви у літературному і медико-філософському пізнанні взаємовідносин «лікар – хворий»

Дюдюн А.Д., Захаров С.В., Федотов В.П., Захаров В.К.,
Горбунцов В.В., Башмаков Д.Г., Погребняк Л.А.

Дніпропетровська державна медична академія

ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГИЯ: ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ЛИТЕРАТУРНОМ И МЕДИКО-ФИЛОСОФСКОМ ПОЗНАНИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ «ВРАЧ – БОЛЬНОЙ»

Дюдюн А.Д., Захаров С.В., Федотов В.П.,
Захаров В.К., Горбунцов В.В., Башмаков Д.Г., Погребняк Л.А.

DERMATOVENEROLOGY: DEONTOLOGICAL REASONS IN LITERARY AND MEDICAL-AND-PHILOSOPHICAL COGNITION OF "DOCTOR – PATIENT" INTERRELATION

Dyudyun A.D., Zakharov S.V., Fedotov V.P.,
Zakharov V.K., Gorbuntsov V.V., Bashmakov D.G., Pogrebnyak L.A.

Психічні і фізичні страждання хворого займають у діяльності лікаря далеко не останнє місце; тому ніхто з письменників і філософів не міг пройти повз них. І лікарі «человеческих душ» по різному оцінювали у своїх працях ті дивовижні таїнства, які мають назву хвороба і смерть. Багато з них на все своє життя зберегли особливе ставлення до лікаря, як до особистості, яка сумлінно виконує свої професійні обов'язки.

Ще у XIX ст. відомий лікар-гуманіст, фундатор сучасної венерології професор Веніамін Михайлович Тарновський писав: *«Лечение больных – это долг врача, а профилактика болезней – его высшее предназначение»*.

Медицина для багатьох письменників і філософів є одним з головних джерел глибокого й натхненного відображення реальної і живої людини з її слабкостями і емоціями. Для них будь-яка хвороба не є якимось фатальним явищем, а є одним з природних проявів життя. У своїх творах та їх аналізі вони незмінно малювали лікарів різного рангу, досвіду, кваліфікації; тим самим вони висловлювали своє глибоке розуміння специфіки медичних питань, відображали складнощі взаємовідносин між лікарем і хворим, а також їх колегіальних відносин один

до одного. У той же час вони дуже правдиво відображали героїв – лікарів з їх знанням діла, любов'ю до праці, **скромністю**, доброзичливим і уважним відношенням до своїх пацієнтів.

Медицина, філософія і література. Що їх об'єднує? Гуманне відношення до людини? Спостереження за навколишнім середовищем? Без сумніву, одне: праця письменника, філософські роздуми і лікування хворих мають дещо загальне, яке зближує їх. Раніше лікар міг бути допущений до медичної діяльності, тільки маючи ступінь бакалавра мистецтва: літературна освіта для лікаря була обов'язковою.

Однією з важливих задач у підготовці лікаря є набуття всебічних знань, а також виховання людини, яка може мислити. *«Когда вы осмысливаете научные факты, вы уже не просто медики, вы становитесь творцами и поднимаетесь до высот искусства»* (Арман Труссо). Але далеко не кожен лікар у змозі розпізнати і оцінити внутрішню сутність хвороби людини у такій повноті і глибині, в якій це доступно *«врачам человеческих душ»*. І роздуми гуманітаріїв – письменників і філософів – у медичному аспекті становлять деонтологічний інтерес.

За сучасними уявленнями, медицина – це технології: діагностичні, терапевтичні, фарма-

кологічні, хірургічні та інші, коли від лікаря, як від вченого, необхідні знання всього нового, що є у сучасній медицині. Лікар – професіонал найвищого гатунку у вибраній ним професії, глибоко і всебічно мисляча людина; він добре володіє останніми досягненнями доказової медицини з використанням новітніх фармакологічних досягнень, а також біохімічними, генетичними, імунологічними та іншими методами дослідження у діагностиці захворювань.

У той же час лікар – це художник, письменник, поет, тобто людина гуманітарних професій і знань, бо він знаходиться з хворими людьми в особливих відношеннях, при котрих для нього важливі його знання і інтерес до питань деонтології і біоетики, педагогіки і психології, філософії і соціології, політології і економіки, історії його країни і світу. Підсумовуючи вище приведене, можна сказати, що лікар – це всебічно освічена, інтелігентна і високо культурна особистість. Але ж і цього недостатньо для його професії. Лікар – це людина, яка глибоко переживає релігійні почуття, це альтруїст – милосердний, великодушний, сповідуючий девіз: *«Живя для других, сгораю сам»*.

Як принцип Тройці: Бог Батько, Бог Син, Бог Святий дух, так і лікар, що всього себе присвятив збереженню здоров'я людини, – це триєдність людських якостей з його емоційною й інтелектуальною працею.

Лікар – це створіння натхнення, яке наділене особливими почуттями, а також здатністю проникати у сутність людських життєвих процесів: він схожий на пророка, який може віщувати майбутнє, таким чином відтворюючи природу, і на музиканта і художника, який утворює прообраз минулого гармонічного і божественно недосяжного миру; це і глибокий філософ (вчений), який тверезо оцінює події і факти сьогодення у мріях і можливостях свого методу.

Лікарями не народжуються – ними стають завдяки вихованню і власній важкій і напруженій праці. Стають, пізнаючи науку і пізнаючи свою професію. Професія – це доля. Якщо вона по-справжньому **серйозна**, то на все життя окреслює коло головних інтересів людини, яка її вибрала, і образ її мислення і навіть образ життя, який у лікаря та інженера відрізняються. Кажучи про саме головне, що повинне бути у характері лікаря, видатний російський художник І. І. Левітан написав в одному із своїх листів: *«Сердце можно лечить только сердцем»*.

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Наука та художня література – дві форми пізнання життя. У вивченні внутрішнього світу людини художня література має такі досягнення, які інколи непідвладні науці. Беручи за об'єкт художнього дослідження особистості людини, неповторні образні засоби, красне письмо, здається, дає відповіді на вічні питання буття людського. Тому художні твори є живими документами епохи, засвідченими в неповторних образах.

Така делікатна і непроста галузь медичної науки, як дерматовенерологія, має чималу літературну історію, викладену в безсмертних творіннях художнього слова Льва Толстого і Панааса Мирного, Олександра Купріна і Сомерсета Моєма, Антона Чехова і Ярослава Гашека.

Питання шкірних та венерологічних хвороб, питання дерматовенерології розглядалися у творах письменників-лікарів Ф. Рабле, А. Чехова, В. Вересаєва, А. Швейцера. Письменник А. Левітов, наприклад, на початку свого творчого шляху одержав медичну освіту, а видатний англієць С. Моєм виріс у родині лікаря М. Шевердіна. У літературній спадщині останнього знаходимо не лише багатий пізнавальний та ілюстративний матеріал з курсу «шкірні хвороби», але й художньо осмислені приклади самовідданої роботи лікарів.

Письменники, завдяки своєму безпомилковому чуттю і точності художньої деталі, можуть «в одежі» слова відтворити живі деталі шкірної хвороби. Жоден медичний працівник не зможе яскравіше та переконливіше змалювати клінічну картину склеродермії, ніж цього досяг І.С. Тургенєв у оповіданні «Живые мощи» з циклу «Записки охотника».

«Голова совершенно высохшая, одноцветная, бронзовая – ни дать, ни взять икона старинного письма; нос узкий, как лезвие ножа; губ почти не видать – только зубы белеют и глаза, да из-под платка выбиваются на лоб жидкие пряди жидких волос. У подбородка, на складке одеяла, движутся, медленно перебирая пальцами, как палочки, две крошечные руки тоже бронзового цвета. Я взглядываюсь попристальнее: лицо не только безобразное, даже красивое, – но страшное, необычайное. И тем страшнее кажется мне это лицо, что по нём, по металлическим его щекам, я вижу – силится и не может расплыться улыбка» [9, с. 327-328].

І. Тургенєв з великою художньою виразніс-

тю описує причини хвороби Лукерії, її початок, розвиток, численні симптоми: слабкість, безсоння та ін. Він вживає такі слова: «мумия», «окостенела», «каменная неподвижность», «скованная». Особливо майстерно персоніфікований її голос: «...голос слабый, медленный и силпый, как шелест болотной осоки» [9, с.327], «он словно испарялся из едва шевелившихся губ» [9, с. 328].

Склеродермія докладно описана і в романі М. Швердіна «Джейхун»: «Он протянул резко руку, сложенную горсточкой. Она ужаснулась – не пальцы, а усохшие когти хищной птицы» [12, с. 87].

«Записки врача» В. Вересаєва містять багатий фактично-художній матеріал з опису таких хвороб: листовидна пухирчатка, фурункульоз, туберкульозний вовчак, екзема, фавус, фібросаркома шкіри, родимі плями, лепра. В. Вересаєв подає такий опис листовидної пухирчатки: «...вся кожа при этой болезни покрывается вялыми пузырями, пузыри лопаются и обнажают подкожный слой, который больше не застывает, и человек, лишенный кожи, не знает, как сесть, как лечь, потому что самое легкое прикосновение к телу вызывает жгучие боли» [2, с. 261].

В. Вересаєв, як митець і лікар, неодноразово підкреслював, що багато шкірних хвороб залежить від соціальних факторів: «Ко мне приходит прачка с экземой руки, я назначаю... мази... порошки и неверным голосом, сам, стыдясь комедии, которую разыгрываю, говорю ей, что главное условие для выздоровления – это то, чтобы прачка не мочила себе рук. Она в ответ вздыхает, благодарит за мази и порошки, объясняет, что дела своего бросить не может, потому что ей нужно есть» [2, с. 364].

В оповіданні «Остров Сахалин (из путевых заметок)» А. П. Чехов писав про те, що проти свербіння шкіри гіляки (місцеве населення) вживають топлений тюленевий смалець. Від того, що вони не вмиваються і шкіряний свербіж у них досить сильний, від розчісування утворюються виразки. А. П. Чехов наводить приклади екземи: «Некоторые каторжные, чтобы их не посылали на работы, увечат себя... Особенно изобретательны в этом отношении симулянты: они прикладывают к телу раскаленные пятики, нарочно отмораживают себе ноги, употребляют какой-то кавказский порошок, который, будучи всыпан в небольшую рану, производит язву грязную, с гнилостным распадом;

один всыпал себе в уретру нюхательного табаку» [10, с. 325].

У романі італійського письменника Рафаело Джованьооллі описано атопічний дерматит. Обличчя Сулі «было поистине ужасным: покрытое какой-то грязноватой сыпью, с рассыпанными там и сям белыми пятнами, оно было похоже, согласно злой остроте одного афинского шутника, на лицо мавра, осыпанное мукой... В жилах диктатора текла дурная золотушная кровь... Белые пятна и струпья, уродовавшие его лицо, увеличивались числом, и теперь уже всё его тело было усеяно гнойными прыщами и язвами» [4, с. 14].

У романі М. Швердіна «Джейхун» описано шкірний лейшманіоз: «Язва эта «садилась», как говорили тогда, – на лицо, на руки, на ноги. Язва не поддавалась лечению. Омертвевшая ткань плохо срасталась, образуя страшные, гнойные рубцы» [12, с. 51].

Автор описує також хворих з фурункулами, карбункулами, вітіліго. Російський лікар Іван Петрович (реальна особа, батько письменника) боровся зі звичаями невігласів виганяти хворих на вітіліго, вважаючи їх хворими на лепру, в махау-кишлаки.

Джек Лондон в оповіданні «В далёком краю» описав шкірні вияви цинги: «...по телу пошла отвратительная багровая сыпь... кожа почернела, а рот и десна приобрели цвет густых сливок» [7, с. 86]. У тому ж оповіданні художньо досліджено обмороження. Шкірні вияви цинги прослідковано також у повісті М. Дрюона «Французька вовчиця» [14].

У романі І. А. Єфремова «Лезвие бритвы» ретельно описаний анамнез рідкісного захворювання – нома (водяний рак), його лікування [6].

С.С. Подьячев у повісті «Мытарства (в рабочем доме)» навів приклад клінічної картини педикульозу у безробітної бідноти з робітничого будинку: «Насекомые... ползали по лицу старика, кишмя кишели в бороде, в волосах, на груди» [8, с. 81].

Картини педикульозу стали об'єктом письменницької уваги Ф. М. Достоевського у «Записках из сумасшедшего дома», в оповіданнях В.В. Вересаєва «Франческа», М.Г. Гаріна-Михайловського «В сутолоке повседневной жизни», у повісті К. А. Ікрамова «Улица оружейников», у романі Т. Манна «Признания авантюриста Феликса Круля».

Короста описана у повісті А. К. Виноградова «Чорний консул», у романі Я. Гашека «Поход-

ження бравого солдата Швейка», М. Шевердіна «Дервиш света». Лікування корости народною лікаркою ваннами з сінної трухи, прикладанням сметани зафіксувала «Біла книга» та «Зелена книга» Я. Яуксудрабіні.

З симптомами фурункульозу знайомить нас видатний письменник і лікар Михайло Булгаков у оповіданні «Морфій», С.П. Подьячев у «Мытарствах». Карбункул описано в оповіданні Б. Лазуарєвського «Доктор», симптом гіперкератозу стоп – у повісті А. Удалова «Девятая весна», клінічна картина вугревої висипки – у романі Т. Манна «Признання авантюриста Фелікса Круля», в оповіданні Саїда Ахмата «Вісімнадцятирічні». Саїд Ахмат досліджує художню клінічну картину хлоазми вагітних в оповіданні «Букет алых роз», «Чужой». Туберкульоз шкіри, атопічний дерматит (золотуха) досліджено в романі А.С. Писемського «Тюфяк», а кропивниця описана в «Повести о разуме» Михайла Зоценко, в романі В.В. Орлова «Происшествие в Никольском». Дерматит та опік шкіри предметно досліджений в повісті Я. Х. Ільсова «Золотой истукан». Різноманітні захворювання волосся засвідчені в оповіданнях С. Шаврової «Маркиза», «Жена Цезаря»; в «Рассказах о волосах» Лу Сіня, в романі Х. Дер'яєва «Судьба». Дерматит від укусів москітів описано в оповіданні Ман Миша «Москітна сітка», свербіж шкіри – у романі Є. Березикова «Красная Бухара», алергічна реакція на запах квітів – у п'єсі Р. Маринковича «Глорія», рак шкіри – у повісті Е. Хемінгуей «Старик и море». Виразка шкіри та її клінічна картина подана в оповіданні Г. Успенського «Парамон юродивый», у новелі Ф. Кафки «Сільський лікар», С. Цвейга – «Амок». Проблеми догляду за шкірою та нігтями художньо описані в романі Мірмураша «Зодчий».

Роман Д. Абдуллаханова «Барса-кельмеск» описує дослід застосування госиполу у бавовнярів. Цей препарат бавовнику опісля одержав широке розповсюдження в лікуванні різноманітних шкірних хвороб. У Другій книзі цього роману «Возврата нет» описана алергічна реакція на уколи шерпанжі («левині кігті») – рослини з Барсакельмес.

У повісті Й. В. Айделоо «Небезпека» зображена клінічна картина ураження шкіри та волосся при променевій хворобі у вчених-фізиків. Різноманітні шкірні хвороби описані в «Повести о разуме» М. Зоценка, у «Приговоре» Саїда Ахмета, у романі М. Шевердіна «По волчьему следу», в оповіданнях М. Булгакова

«Полотенце с петухом». Жан Вієйра наводить в одній зі «Старых историй» образні порівняння зі шкірою: *«Под серой кожей ненастного дня, словно вены, наполненные грязной кровью, разбегаются в разные стороны улицы... И повсюду невесты зачем висят на новых домах – бугрят фурункулы, красное тело земли»* [3, с. 21].

ДЕРМАТОЛОГІЯ ТА ЛЕПРОЛОГІЯ

Лепра – найчастіше описуване в художній літературі захворювання. Хворі на цю недугу яскраво зображені в оповіданнях Дж. Лондона. У творі «Кулау-прокажений» він писав, що хворі «здавались вошами, які постраждали в жорстокому бою. Їх обличчя нагадували левині морди. У одного замість носа зіяла діра, у другого з плеча звисала культя – залишок згнилої руки». Автор малює іншу картину хвороби: *«Колись вони були людьми, але тепер це були чудовиська, звівчені аж потворні, ніби їх віками нівечили в аду, – страшна карикатура на людину. Пальці – у когось вони ще збереглися, нагадували кігті гарпій, обличчя нібито невдалі, забраковані зліпки, які якийсь божевільний просто-напросто стер половину обличчя, а у одної жінки пекучі сльози текли з чорних впадин, в яких колись були очі. Деякі мучились та голосно стинали від болю. Інші кашляли, кашель їх походив на тріск тканини, яка рветься. Двоє були ідіотами, схожими на великих мавп, створених так невдало, що в порівнянні з ними мавпи здалися б ангелами»* [15, с. 343].

В оповіданні «Прощай, Джек!» Дж. Лондон описав життя колонії хворих на лепру на островах Молокам. Для діагностики хвороби вже стали застосовувати гістологічний та бактеріологічний методи дослідження. *«Лица у большинства были так обезображены, что не берусь описать. Среди них, однако, попадались люди вполне приятной внешности, без явных признаков беспощадной болезни. Особенно я запомнил белую девочку... одна щека у нее была чуть раздута»* [16, с. 363-364]. Автор змальовує у творі хвору на анестезійну форму прокази: *«Обратите внимание на ее руки. Видите, как скрючены пальцы? Анестезийная форма проказы. Поражает нервные узлы. Можно отрубить ей пальцы тупым ножом... или потеряет о терку для мускатного ореха, и она равным счетом ничего не почувствует»* [16, с. 364].

У повісті «Майкл, брат Джерри» Дж. Лондон детально описав клінічну картину різних форм лепри: темні плями, вертикальні зморшки на

лобі, пухлини на шкірі, скрючені пальці, анестезію. Лікар *«не зондировал больное место, а попросту всадил в него иглу с одной стороны, и, ведя ее параллельно каждому покрову, вытаскивал с другой. Квэж смотрел на всё это, вытаращив глаза, но хозяин его не вздрогнул, не дернулся, не шелохнулся во время этой операции»* [17, с. 313]. *«Доктор незаметно дотронулся горячей сигарой до скрюченного пальца Квэжа, в воздухе запахло горящим мясом, а тот и не почувствовал, что его палец прожжен на полдюйма в глубину»*.

В.С. Моем у повісті «Луна и грош» описав лепру у художника Чарльза Стрикленда, осліплого за рік до смерті: *«утолстились черты... в книгах это называется Львиный лик»* [18, с. 185]. *«От зловония, которым пахло от него, ему сделалось дурно, увидел то страшное, изувеченное, безобразное, что когда-то было Стриклендом»* [18, с. 191].

Роман Г. Шиліна «Прокаженные» — це крупномасштабний художній твір, у котрому буквально кожна сторінка може бути використана, як матеріал по вивченню лепри. Автор глибоко вивчив життя, побут, лікування хворих в лепрозоріях Північного Кавказу і в «Крутых ручьях» під Ленінградом, брав участь у з'їзді лепрологів у Москві, консультувався з відомими лепрологами. У романі він використав численні наукові праці по історії, клініці та лікуванню лепри. У першій книзі роману автор показав ранній відновний і організаційний етап боротьби радянської медицини проти лепри. З покинутих сховищ лепрозорії перетворились в лікувальні установи. Події роману відбуваються у 20-30 рр. ХХ сторіччя.

У лепрозоріях були організовані майстерні, створені окремі відділення для здорових дітей та хворих батьків, влаштовано побут та дозвілля хворих. Завідуючим лепрозорієм був доктор Туркєєв, досвідчений лікар, ентузіаст науки. В результаті тісного побутового контакту з хворим захворіла лепрою молодий саможертвний лікар В.М. Ведіна.

Г.І. Шилін на численних прикладах вказує на труднощі своєчасного діагностування лепри, лікарські помилки (замість лепри діагностували сифіліс і лікували невірно); на те, що у багатьох хворих початок захворювання був пов'язаний з нежиттю; на довгі роздуми хворих про джерело зараження.

У романі наведені цікаві спостереження. Так, у хворого Кудрявцева троє дітей, схожих на ньо-

го, захворіли на лепру, а дружина та інші троє дітей — *«лицом вылитая мать»* залишилися здоровими [23, с. 218]. Описаний випадок, коли на лепру захворів чоловік зовнішньо здорової жінки, у котрої був хворий на лепру партнер. Автор пояснює зміст терміну «проказа» — казити, вражати особливо обличчя. Він описує численні, найрізноманітніші прояви хвороби: *«... обезображенное лицо, без носа, без одного глаза, без бровей, с темными отвисшими мочками... Голос его был хриплый... он посмотрел на свои руки... на одной из них, фиолетово-темной, отсутствовали три пальца, на другой недоставало двух. Остальные показались ему скрюченными, неподвижными»* [23, с. 348], *«Тёмно-красные язвы с фиолетовыми краями»* [23, с. 25].

Мова роману дуже виразна, письменник знайшов образні, яскраві порівняння. Так, він писав: *«Проказа съедала его тело как смоль, и тело было похоже на гнилую одежду: едва только зашивалась одна дыра, как рядом возникала другая. Тело расплзалось»* [23, с. 137]. Тонкий психолог, Шилін закріпив характерну для хворих на лепру рису — надію на одужання, позитивний вплив гарного настрою, посильної праці на протікання хвороби.

У романі Б. Пруста «Фараон» описаний розвигот лепри у фінікійки Ками [19].

Хворі на лепру описані у повісті М. Дрюона «Французская волчица» *«...эти несчастные с изъеденным болезнью телом, с лицами мертвецов и культяпками вместо рук, эти люди, заточенные в зараженных лепрозориях, где они плодились и размножались, откуда им разрешалось выходить лишь с трещоткой в руках»* [14, с. 12].

У повісті «Тропою гнева» Я. Іл'ясов так писав про хворих на лепру: *«Даже неугасимое пламя не зарубцует язвы, разъедающие их костлявые тела»*.

У оповіданні Сейн Сейн «По велению сердца» зображена важка робота інспектора по нагляду за хворими на лепру у віддаленому районі Бірми, котрий надавав їм і лікарську допомогу. *«В верхней Бирме проказа особенно распространена. Во-первых, из-за очень низкого уровня жизни и недостатка питания. Во-вторых, из-за климата»* [20, с. 143]. *«Мои больные — люди отвержены, их изгоняют из общества, от них ищархаются. Даже семьи, где есть больной, сторонятся»* [20, с. 145].

Згадки та описи лепри мають місце у романах М.І. Шевєридіна «Набат» та «Джейхаун»

[21, 22], романі В.Г. Яна «Чингіз-хан» [24], повісті А.І. Купріна «Поединок», В. Пікуля «Богатство» та ін.

ВЕНЕРОЛОГІЯ

У подальшому викладі ми наведемо приклади венеричних захворювань.

У російських історичних документах XV ст. згадуються хвороби, при яких *«болячки мечються, а словеть франчужска, а будто из Вильны ее привезли...»*; тобто іде мова про сифіліс.

Посилаючи до Литви боярського сина Івана Мамонтова у 1499 р., великий князь Іван Васильович (Іван III) давав йому наказ: по дорозі гарнесенько розпитати, чи є у Вязьмі та Смоленську така хвороба і що вона собою являє. У середині XVI ст. сучасник Івана Грозного митрополит Макарій в настановах руським воїнам наказував: *«Не вступать в связи с женами блудными»*, від котрих можна захворіти. Відомий лікар, філософ та поет XVI ст. Джироламо Фракастора у 1530 р. написав поему про симптоми та протікання «нової хвороби». Герой поеми – свинопас короля Алькіотуса на ймення Сифіліус. Ймовірно, автор поєднав грецьке «сіс» – свиня, а можливо «сілос» – калечащий, пятнающий з «філіа», що означає любов. За любовні інтриги і неслухняність бог Аполлон наказав його хворобою статевих органів. Іменем пастуха Сифіліуса стали називати нову хворобу – сифіліс. Така назва не завдавала кривди жодному з народів, бо не зачіпала «нічийого національного самолюбства», але жодним чином не характеризувала ні симптомів, ні перебігу хвороби.

В.В. Вересаєв у «Записках врача» велику увагу приділив питанням сифілісу та гонорей. На прикладі хворого на сифіліс жениха доньки професора, до якого той звернувся по допомогу, В.В. Вересаєв розібрав питання лікарської таємниці. Він заперечував як абсолютність лікарської таємниці, так і курс на повне її знищення. Автор підкреслював, що у питаннях венерології, як і всієї медицини, лікарської таємниці потрібно дотримуватися, але тільки до тих пір, поки це не шкодить суспільству. *«Где сохранение врачебной тайны грозит вредом обществу или окружающим больного лицам, там не может быть никакой речи о сохранении врачебной тайны. Вопрос о врачебной тайне, безусловно, должен регулироваться соображениями общественной целесообразности»* [28, с. 251].

В.В. Вересаєв описав амбулаторний прийом професора-сифілідолога зі студентами. В «Записках врача» він використав великий історичний матеріал, послався на багато наукових праць російських і закордонних вчених. Ним описане відкриття гонокока Нейсером у 1877 р.; згадуються М. Бокгарт, асистент проф. Ринекарта; Е. Бумн, Е. Вертгейм, Гунтер, Рикор, Роме Вюзе, Надро, Мюллері, Штраус та ін.

В.В. Вересаєв виклав історію сифілісу з часів Філіпа Рикора. Згадує про Вільяма Уоллеса, котрий підкреслив заразливість вторинних проявів сифілісу у «Клинических лекциях о венерических болезнях», про докторів Борджионі, Варнері, Ліндерман, які з науковою метою заразили себе сифілісом.

У повісті А.Д. Купріна «Яма» описані прояви сифілісу, згадується гонорея *«...женичины, ... по большей части хриплы или гнусавы, с полупровалившимися носами»* [35, с. 7]. *«Человек заболевает весь: заболевают его кости... мозг... его может разбить паралич: большинство из них сходят с ума... каждый такой зараженный понимает, что, если он ест, пьет, целуется... он не может быть уверенным, что не заразит сейчас кого-нибудь из окружающих... дети родятся уродами»* [35, с. 246].

У оповіданнях М.Г. Гаріна-Михаловського, що належать до циклу «Деревенские панорамы», – «Бабушка Степанида» та «Матренины деньги» описані прояви сифілісу. Так, у оповіданні «Матренины деньги» уся родина була хвора. *«Старик... заживо гнил. Большой пухлый нос, вздутый, громадный красный глаз весь разъело – сплошная язва... у старика был брат Маркел, от того еще хуже разило: к тому и на улице близко не подойдешь. А в избушке у Маркела... было еще семь человек таких же в язвах: и безносых, глухих, и идиотов. И жили они ужасной, непередаваемой жизнью скотов, но с человеческим сознанием и в условиях неизмеримо худших, чем скотина»* [30, с.430]. У повісті «Студенты» автор описав сифіліс у Артемія Карташова; тонко змалював письменник душевний неспокій Тьомі, його жахи та спровоковану ними депресію.

А.П. Чехов у «Остров Сахалин (путевые заметки)» навів статистичні дані про захворюваність сифілісом на Сахаліні. Найбільше було зареєстровано хворих на сифіліс з вторинною і третинною формами.

«Сифилитики, которых мне приходилось видеть, производили жалкое впечатление; эти

запущенные, застарелые случаи указывали на полное отсутствие санитарного надзора» [42, с. 321]. «Так, в Рыковском я видел еврея с сифилитической чахоткой, он давно не лечился, разрушался мало-помалу, и семья нетерпеливо ожидала его смерти, — и это в какой-нибудь по-луверсте от больницы» [42, с. 322].

А.П. Чехов відзначив, в яких районах Сахаліну сифіліс зустрічався частіше: «...мери, употребляемые против сифилиса: 1) осмотр каторжных 1 и 15 числа каждого месяца; 2) осмотр партий, вновь прибывающих на остров; 3) еженедельный осмотр женщин сомнительной нравственности; 4) наблюдение за бывшими больными сифилисом. Но, несмотря на все эти осмотры и наблюдения, значительный процент сифилитиков ускользает от наблюдения. Доктор Васильев, командированный в 1869 г. на Сахалин... не встречал гиляков, больных сифилисом. Айно называют сифилис японской болезнью. Японцы, приезжающие на рыбные промыслы, обязаны представить консулу медицинское свидетельство в том, что они не больны сифилисом» [42, с. 329]. «... В метрической книге записан умершим от прогрессивного паралича каторжный Городов, осужденный за заранее обдуманное убийство, которое, быть может, совершил он, будучи уже больным» [42, с. 324].

У акті однієї з комісій було вказано: «Около 70 % ссыльнокаторжных женщин страдают хроническими женскими болезнями. Случалось, что во всей вновь прибывшей партии арестанток не оказывалось ни одной здоровой» [42, с. 324-325]. «Тут же, в приемной, у входной двери стоит надзиратель с револьвером, снуют какие-то мужики, бабье. Эта страшная обстановка смущает больных, и я думаю ни один сифилитик и ни одна женщина не решится говорить о своей болезни в присутствии этого надзирателя с револьвером и мужиков» [42, с. 329].

У новелі Гі де Мопассана «Он?» або «Орля» виразно передані галюцинації хворого, мабуть, на прогресивний параліч. «А больше всего я боюсь этого пугающего разлада в моих мыслях, в моем уме, который мутится и покидает меня, расплываясь под властью таинственного страха чего-то невидимого. Сперва я чувствую неясное беспокойство, которое овладевает моей душой и от которого по коже пробегает мороз. Я оглядываюсь по сторонам. Ничего! И мне хотелось бы увидеть что-нибудь! Что?

Что-нибудь доступное пониманию. Ведь мне страшно только потому, что мне непонятен мой страх» [39, с. 280]. «... Как вдруг, подняв глаза, заметил, что кто-то сидит в моем кресле и греет ноги, повернувшись ко мне спиной... Я протянул руку, чтобы тронуть его за плечо. Рука наткнулась на дерево кресла! Никого уже не было. Кресло было пустое! Потом я обернулся, чувствую, что кто-то строит за моей спиной; в то же мгновение неодолимая потребность снова взглянуть на кресло заставила меня еще раз обернуться... Я подумал: «Это была галлюцинация, вот и всё». У меня случалась галлюцинация, это было несомненно» [39, с. 283]. «Словом, я был болен» [39, с. 284].

До речі, сам письменник хворів на сифіліс. Прояви сифілісу описані у оповіданні І. Бабеля «Ги де Мопассан»; він писав: «Сифилис превратил Мопассана в обезьяну».

У романі Я. Гашека «Походження бравого солдата Швейка» наведена клінічна картина прогресуючого паралічу.

У романі «Гулящая» Панас Мирний описав трагічну історію селянської дівчини Христі, котра залишила село, щоб працювати у місті, «поскользнувшись» там на життєвому шляху і скаліченою сифілісом. «И понесло Христию вниз по течению. И донесло ее до больницы. Тело ее покрылось струпьями, на лице выступили синие пятна, на лбу вздулся гнилой пузырь с кулак величиной, горло болело, голос дребезжал, как разбитый горшок, а там и вовсе пропадал, — не говорила она, а только неясно сипела» [37, с. 487]. Автор навів клінічну картину третинного сифілісу: «Круглое лицо Христи с дыркой и пуговичкой вместо носа» [37, с. 509], «безносое лицо» [37, с. 510].

У повісті Я.Х. Ільєсова «Заклинатель змей» описаний третинний сифіліс у цариці Зохре. «Омар чуть не закричал от ужаса, увидев белые проплешины на ее темени... Страшное зрелище. Лицо в струпьях. Ни бровей, ни ресниц. Шея охвачена белыми пятнами, образующими как бы кружевной воротник, «Ожерелье Венеры». Кончик носа безобразно приподнят, переносица уже начинает западать».

— Сердце болит, и мозг, и печень, — зарыдала Зохра» [34, с. 366-367].

У оповіданні-сцені М.М. Зоценка «Разложение» також показаний хворий на третинний сифіліс [33]. Прояви сифілісу описані у романі Я. Ташичина «Телемадоэ»: «...вместо рта — сплошная гноящаяся рана, красные глаза,

смордное дыхание. Обратная медаль похождений».

У оповіданні «Морфий» М.О. Булгакова наведені деякі роздуми про сифіліс. «До сих пор с дрожью вспоминаю салфетки Базиля, салфетки, заставлявшие неотступно представлять себе ту страницу в германском учебнике кожных болезней, на которой с убедительной ясностью изображен твердый шанкр на подбородке у какого-то гражданина» [27, с. 416].

У романі А.В. Алматинської «Гнёт» описані прояви сифілісу у Дільбар. «Вот уже год, как её одолевал мучительный недуг. Всё тело покрылось сыпью и... язвами, а глаза гноились; когда-то густые длинные волосы повывезли, ноги и руки стали дрожать» [25, с. 140].

Численні клінічні прояви сифілісу описані у романі Е. Сінклера «Замужество Сильвии»: «...Его стали возить в кресле, а жена его родила ребенка с чудовищной головой... Целый ряд вымерших поколений идиотов, эпилептиков, паралитиков! Невинные дети еще в утробе матери обречены на муки за грехи отцов» [40, с. 422]. Автор писав, що у деяких випадках сифіліс «разрушает и обезображивает плод еще в утробе матери» [40, с. 332].

У романі М.О. Шолохова «Тихий Дон» описаний сифіліс у Дар'ї. Окремі роздуми або згадки про нього мають місце у романі Л.М. Толстого «Воскресенье», Ф.М. Достоевського «Записки из мертвого дома». С. Цвейга «Нетерпение сердца», новелі С. Цвейга «Фантастическая ночь», фейлетоні М.О. Булгакова «Летучий голландец» та ін. Подано опис фрамбезії в оповіданні С. Моема «Дождь».

Про гонорею мова йде у романі Е. Сінклера «Замужество Сильвии». «Люди часто думают, что вылечились от гонореи, когда на самом деле болезнь только притаилась и может в любое время снова дать вспышку... болезнь может проникнуть в суставы...». У романі письменник дав класичний опис бленореї у немовлят. «Спустя немного времени зараженные глаза превратились в две красновато-желтые воспаленные опухоли и ребенок надрылся от крика. Пришлось положить на глаза повязку» [40, с. 338]. «Баркас привез ляпис. Приготовив раствор, доктор впустил капли в глаза ребенка» [40, с. 343]. Доктор «не оставил нам никакой надежды на то, что у ребенка сохранится зрение, однако обычного обезображивания, может быть, не последует. Глазные яблоки, по-

видимому, не разрушены, как это часто бывает при подобном заболевании... У маленькой Илен сохранился в зрачках легкий оттенок мягкого красновато-коричневого цвета, достаточно определенный, чтобы напомнить нам о нашей потере» [40, с. 346]. У романі згадується і про ускладнення при гонорей безплідді. Про це ж йде мова і у оповіданні С. Ясуока «Жена ростовщика» [44].

Цінними джерелами по вивченню історії дерматовенерології є твори, у яких розповідається про життя і діяльність вчених, котрі досягнули певних успіхів у вивченні та лікуванні цих захворювань.

У повісті В.М. Воскобойнікова «Великий врачеватель Авиценна: жизнеописание», розповідається про життєвий шлях і діяльність геніального вченого-енциклопедиста Абу Алі Ібн Сіні (Авіценни), який зробив великий внесок і у вивчення венеричних захворювань. У сина хазяїна караван-сараю було шкірне захворювання ніг, що супроводжувалось нестерпним свербіжем. Хлопчик розчухав їх до крові, «Абу Али нашёл нужный корень... Растёр этот корень, покропил немного бараньего жира. Приготовил мазь. Хозяин смазал этой мазью ноги своего сына всего три раза – и зуд прекратился вовсе. Но Абу Али велел мазать его дней десять, чтобы лечение было законченным» [46, с. 136]. В баладах Л. Ошаніна «Талисман Авиценны» є такі рядки:

*«На ногах раскарябано всё, и на груди
Всюду смрадные струпья гниют.*

Ибн Сина усмехнулся:

– Хватай же свой нож

И от собственной смерти беги.

А завтра заживо сам ты, злосчастный, сгниешь.

А палач прохрипел:

– Помоги!

– Я не тот, повторил Ибн Сина, приглядысь,

Словно язвы и струпья цена.

– Если всё-таки дам я волшебную мазь

Ты оставишь в покое меня?

– Неужели поможешь? – воскликнул палач.

И упал на колени в песок.

В грубый голос вплелись полустон – полуплач.

Банку с мазью он взял, как цветок.

Открывая ее, задрожала рука

К этой банке нелегко был путь.

Воспаленную грудь он помазал слегка

– Чудо! Больше не чешется грудь» [54, с.58].

ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГІЯ

У історичній повісті К.М. Моїсєєвої «Звёзды мудрого Бируни» [52] розповідається про життя і творчість геніальних вчених-енциклопедистів середньовічного Сходу Абу Райхані Біруні та Ібн Сіні. Біруні, використовуючи свої знання про рослини, також зробив внесок у лікування шкірних захворювань. Він використовував, наприклад, нарцис, руту та муміє.

У оповіданнях про науку «Алый парус жизни», «Неутомимые искатели» та «Открытие доктора Боровского» В.Г. Михайлов захоплююче розповідає про боротьбу зі шкірним лейшманіозом у Середній Азії, про виявлення його розповсюджувачів, знайомить з життям Марциновського, Лейшмана, Райта, Боровського, підкреслюючи пріоритет останнього у відкритті збудника захворювання.

У оповіданні «Охотники за москитами» письменник показує, яким чином було знайдено збудника шкірного лейшманіозу; описані дослідження вчених над собою, наприклад, доктора М.І. Шохера по самозараженню шкірним лейшманіозом.

У іншому оповіданні В.Г. Михайлова «Злокачественная малярия» описана нома (водянний рак), як кінцева стадія лейшманіозу. «... дети с буквально отвалившейся мясистой частью щеки, с безобразно оскалившимися зубами и обнаженными костями челюсти, с просасывающимся гноем по краям открытых взору мускулов щеки. Такие больные вызвали глубокую жалость и у многих невольно возникал вопрос – не проказа ли это?» [51, с. 33-34].

У нарисах В.Ф. Варламова «Восхождение к истине» наведено дуже різноманітний матеріал про педикульоз, внесок у його вивчення академіка Є.М. Павловського. «...чего только не одолеешь, когда работаешь с увлечением. и есть ли большая радость на свете, чем узнавание неизвестного, большая награда, чем успех в исследовании!» [45, с.22]. Докладно описаний шкірний лейшманіоз, питання його історії. Є.М. Павловський вивчав шкірний лейшманіоз у самаркандському шпиталі на практиці. «Многочисленные сливающиеся язвы, лицо обезображено на всю жизнь. Недаром мудрые багдадские евреи заблаговременно втирают своим детям язвенный гной в участок кожи, прикрытой одеждой, – все равно болезнь не минует, так уж пусть пощадит лицо и руки» [45, с. 25]. У нарисах розповідається про роботи Донована,

Рональда Росса, П.Ф. Боровського, П.А. Петришевої.

Цікаво зазначити, що Є.М. Павловський є автором брошури під назвою «Паразитологические мотивы в художественной литературе и в народной мудрости» (1940) та монографії «Поэзия, наука и учение» (1958).

У повісті Б. Носика «Альберт Швейцер» [53], у бібліографічному нарисі Ш. Фрайера «Альберт Швейцер. Картина жизни» [59], в «Письмах из Мамбарене» самого А. Швейцера [60] розповідається про лікування хворих на дерматози та лепру великим гуманістом, доктором медицини, лауреатом Нобелівської премії Альбертом Швейцером.

У нотатках радянського лікаря «Два года в Йемене» дерматолог К.М. Суворова [57] описує працю з хворими на різні дерматози та лепру. У нарисі «Врач в пути» В.А. Галкін [48] розповів про роботу радянських вчених проф. В.А. Рахманова та доц. К.М. Суворової, про лікування хворих на дерматози та лепру. У брошурі «В Китае» [47] він навів матеріали по саможертвній роботі дерматовенерологів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗНИК

Художні твори, використанні у розділі
«Дерматологія та лепрологія»

1. Ванделоо И. Опасность / Ванделоо И. Сте-на: Романы, повести, рассказы и сценарии: Пер. с нидерл. - М.: Радуга, 1980. - С.125-200.
2. Вересаев В. В. Записки врача / Собр. соч. в 5 т. - Т. 1 - М: Правда, 1961. - С. 244-423.
3. Виейра Ж.Л. Подрядчик жил, мулат собрал и бочонок вина / Виейра Ж.Л. Избр. произв: Сборник: Пер. с португ. - М.: Радуга, 1984. - С. 19-35.
4. Джованьоли Р. Спартак. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1981.
5. Ефремов И.А. Лезвие бритвы / Собр. соч. в 3 т. - Т. 3, кн. 1. - М.: Молодая гвардия, 1975.
6. Ефремов И.А. Лезвие бритвы. - Горький: Волго-Вятск. книжн. изд., 1984.
7. Лондон Дж. В далеком краю / Лондон Дж. Собр. соч. в 14 т. - Т. 1. - М.: Правда, 1981. - С. 77-94.
8. Подьячев С.П. Мытарства (в работном доме) / Подьячев С.П. Избр. произв. - М.: Худ. лит., 1966. - С. 19-95.
9. Тургенев И.С. Живые мощи / Тургенев И.С. Полн. собр. соч. и писем в 30 т. - Т. 3. - М.: Наука, 1979. - С. 326-338.
10. Чехов А.П. Остров Сахалин (из путевых

заметок) / Чехов А.П. Собр. соч. в 8 т. - Т. 8. - М.: Правда, 1970.

11. Шевердин М.И. По волчьему следу / Шевердин М.И. Избр. соч. в 6 т. - Т. 2. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1970.

12. Шевердин М.И. Джейхун. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1983.

13. Абдуллаханов Д. Барса-кельмес: Роман. Авториз. пер. с узб. Б. Рескова. - Кн. 2. Возврата нет. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1981.

14. Дрюон М. Французская волчица / Дрюон М. Французская волчица. Лилия и лев: пер. с франц. - Л.: Лениздат, 1982. - С. 3-298.

15. Лондон Дж. Кулау-прокаженный / Лондон Дж. Собр. соч. в 14 т. - Т. 9. - М.: Правда, 1961. - С. 342-357.

16. Лондон Дж. Прощай, Джек! / Лондон Дж. Собр. соч. в 14 т. - Т. 9. - М.: Правда. - С. 358-368.

17. Лондон Дж. Майкл, брат Джерри / Лондон Дж. Собр. соч. в 14 т. - Т. 13. - М.: Правда. - С. 187-448.

18. Моэм С. Луна и грош / Моэм С. Луна и грош. Театр. Рассказы: Пер. с англ. - М.: Правда, 1983. - С. 5-200.

19. Прус Б. Фараон: Роман: Пер. с польск. - М.: Худ. лит., 1972.

20. Сейн Сейн. По велению сердца / Сейн Сейн. Луч солнца: Пер. с бирм. - М.: Худ. лит., 1984. - С. 142-146.

21. Шевердин М.И. Набат. Роман в 2-х кн. - Кн.2. Агатовый перстень. - Ташкент: Гослитиздат УзССР, 1958.

22. Шевердин М.И. Джейхун. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1983.

23. Шилин Г.И. Прокаженные. - Л.: Советск. писатель, 1961.

24. Ян В.Г. Чингисхан, Батый / Избр. произв. в 2 т. - Т. 1. - М.: Худ. лит., 1979. - С. 21-366.

Художні твори, використані у розділі «Венерологія»

25. Алматинская А.В. Гнет: Роман. - Кн. 2. В битве великой. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1983.

26. Бабель И.З. Ги де Мопассан / Бабель И.З. Избранное. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 248-255.

27. Булгаков М.А. Морфий / Булгаков М.А. Избранное. Роман «Мастер и Маргарита». Рассказы. - М.: Правда, 1983. - С. 415-443.

28. Вересаев В.В. Записки врача / Вересаев В.В. Собр. соч. в 5 т. - Т. 1. - М.: Правда, 1961. - С. 244-423.

29. Гавличек Я. Гелимадо: Пер. с чешск. - М.: Худ. лит., 1984.

30. Гарин-Михайловский Н.Г. Матренины деньги / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 3. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 411-449.

31. Гарин-Михайловский Н. Г. Бабушка Степанида / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 3. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 304-

310.

32. Гашек Я. Похождения бравого солдата Швейка: Пер. с чешск. - М.: Правда, 1979.

33. Зоценко М.М. Разложение. - Литературная газета. № 32/4994, 8 авг. 1984.

34. Ильясов Я.Х. Заклинатель змей. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1979.

35. Куприн А.И. Яма / Куприн А.И. Собр. соч. в 5 т. - Т. 4. - М.: Правда, 1982. - С. 5-307.

36. Мирный Панас. Твори. - Т. 1-5. - К., 1960.

37. Мирный Панас. Гулящая / Мирный Панас. Собр. соч. в 4 т. - Т. 2. - М.: Гослитиздат, 1951.

38. Мопассан Г. Орля / Мопассан Г. Полн. собр. соч. в 12 т. - Т. 6. - М.: Правда, 1958. - С. 285-311.

39. Мопассан Г. Он? / Мопассан Г. Новеллы. - М.: Правда, 1983. - С. 279-286.

40. Синклер Э. Сильвия. Замужество Сильвии. - Ташкент: Гослитиздат УзССР, 1957.

41. Толстой Л.Н. Воскресенье / Толстой Л.Н. Собр. соч. в 22 т. - Т. 13. - М.: Худ. лит., 1983.

42. Чехов А.П. Остров Сахалин (из путевых заметок) / Чехов А.П. Собр. соч. в 8 т. - Т. 8. - М.: Правда, 1970.

43. Шолохов М.А. Тихий Дон: Роман в 4-х кн. / Шолохов М.А. Собр. соч. в 8 т. - Т. 4. - М.: Правда, 1975.

44. Ясуока С. Жена ростовщика / Ясуока С. Хрустальный башмачок: Повести и рассказы. Сборник: Пер. с японск. - М.: Радуга, 1984. - С. 131-138.

Художні твори, використані у розділі «Дерматовенерологія»

45. Варламов В.Ф. Восхождение к истине. - М.: Знание, 1981.

46. Воскобойников В.М. Великий врачеватель. Авиценна: жизнеописание. - М.: Молодая гвардия, 1980.

47. Галкин В.А. В Китае. - М.: Наука, 1984.

48. Галкин В.А. Врач в пути. - М.: Наука, 1984.

49. Каноат М. Колыбель Авиценны. Поэмы: Пер. с тадж. - М.: Сов. писатель, 1982.

50. Михайлов В.Г. Алый парус жизни. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1976.

51. Михайлов В.Г. Неутомимые искатели: рассказы о науке. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1982.

52. Моисеева К.М. Звезды мудрого Бируни. Историческая повесть. - Нукус: Каракалпакия, 1967.

53. Носик Б. Альберт Швейцер. - М.: Молодая гвардия, 1971 (Жизнь замечательных людей. Серия биографий).

54. Ошанин Л. Талисман Авиценны. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1980.

55. Салдадзе Л.Г. Созвездие Ориона (Авиценна): Роман в диалогах. - М.: Искусство, 1980.

56. Салдадзе Л.Г. Ибн Сина (Авиценна): Страницы великой жизни. Исторический роман. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1985.

57. Суворова К.Н. Два года в Йемене. Записки советского врача. - М.: Наука, 1964.

58. Федоров М.Н. Абу Райхман. Новеллы о Бируни. - Ташкент: Еш гвардия, 1974.

59. Фрайер П. Г. Альберт Швейцер. Картина жизни: Пер. с нем. - М.: Наука, 1982.

60. Швейцер А. Письма из Ламбарене: Пер. с нем. - Л.: Наука, 1978.

Додаткова література

61. Березиков Е.Е. Красная Бухара: Роман. - Кн.1. Черный перевал. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1982.

62. Бестужев-Марлинский А.А. Фрегат «Надежда» / Бестужев-Марлинский А.А. Соч. в 2 т. - Т. 2. - М.: Худ. лит., 1981. - С. 177-285.

63. Булгаков М.А. Полотенце с петухом / Булгаков М.А. Избранное. Роман «Мастер и Маргарита». Рассказы. - М.: Правда. - С. 384-395.

64. Булгаков М.А. Вьюга / Булгаков М.А. Избранное. Роман «Мастер и Маргарита». Рассказы. - М.: Правда. - С. 395-406.

65. Булгаков М.А. Летучий голландец. - Медицинская газета. - 1985. - № 69 (4514).

66. Вересаев В.В. Франческа / Вересаев В.В. Соч. в 2 т. - Т. 2. Рассказы 1905-1945. - М.: Худ. лит., 1982. - С. 117-190.

67. Гарин-Михайловский Н.Г. В сутолоке провинциальной жизни / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 4. Очерки и рассказы. 1895-1906. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 286-505.

68. Гарин-Михайловский Н.Г. На практике / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 4. Очерки и рассказы. 1895-1906. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 570-591.

69. Гарин-Михайловский Н.Г. Заяц / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 4. Очерки и рассказы. 1895-1906. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 55-679.

70. Гарин-Михайловский Н.Г. Гений / Гарин-Михайловский Н.Г. Собр. соч. в 5 т. - Т. 4. Очерки и рассказы. 1895-1906. - М.: Гослитиздат, 1957. - С. 561-564.

71. Гашек Я. Похождения бравого солдата Швейка: Пер. с чешск. - М.: Правда, 1979.

72. Достоевский Ф.М. Записки из мертвого дома / Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30 т. - Т. 4. - Л.: Наука, 1972.

73. Ильясов Я.Х. Золотой истукан. Повесть. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1973.

74. Ильясов Я.Х. Тропую гнева / Ильясов Я.Х. Согдиана. - Нукус.: Каракалпакия, 1974. - С. 3-192.

75. Куприн А.И. Поединок / Куприн А.И. Собр. соч. в 5 т. - Т. 2. - М.: Правда, 1982. - С. 216-439.

76. Лу Синь. Рассказ о волосах / Лу Синь. Собр. соч. в 4 т. - Т. 1: Пер. с китайск. - М.: Гослитиздат, 1954. - С. 102-108.

77. Лу Синь. Подлинная история А-Кью / Лу Синь. Собр. соч. в 4 т. - Т. 1: Пер. с китайск. - М.: Гослитиздат, 1954. - С. 133-182.

78. Ман Мыш. Москитная сетка / Ман Мыш. Луч солнца: Пер. с бирм. - М.: Худ. лит., 1984. - С. 257-264.

79. Манн Т. Признания авантюриста Феликса Круля / Манн Т. Собр. соч. в 10 т. - Т. 6. - М.: Худ. лит., 1960. - С. 265-656.

80. Маринкович Р. Уничтожение Сократа / Маринович Р. Избранное. Пер. с хорватско-сербск. - М.: Худ. лит., 1974. - С. 15-55.

81. Мозм С. Дождь / Мозм С. Дождь. Рассказы: Пер. с англ. - М.: Мир, 1964. - С. 15-54.

82. Писемский А.Ф. Тюфяк. - М.: Сов. Россия, 1979.

83. Писемский А.Ф. Тысяча душ. - М.: Худ. лит., 1980.

84. Франс А. Записки сельского врача / Франс А. Собр. соч. в 4 т. - Т. 4. Восстание ангелов. Рассказы. Публицистика: Пер. с франц. - М.: Худ. лит., 1984. - С. 208-215.

85. Хемингуэй Э. Старик и море. Избранное. - М.: Просвещение, 1984. - С. 214-268.

86. Шаврова Е. М. Маркиза / Писатели чеховской поры. Избранные произведения писателей 80-90 гг.: в 2 т. - Т. 2. - М.: Худ. лит., 1982. - С. 299-345.

87. Шаврова Е.М. Жена Цезаря / Писатели чеховской поры. Избранные произведения писателей 80-90 гг.: в 2 т. - Т. 2. - М.: Худ. лит., 1982. - С. 314-345.

88. Шевердин М.И. Дервиш света: Роман. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1982.

89. Шевердин М.И. Тени пустыни. Роман в 2 кн. 1. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1974.

90. Шевердин М.И. Семь смертных грехов. Роман. - Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1974.

91. Цвейг С. Амок / Цвейг С. Собр. соч. в 7 т. - Т. 1. - М.: Правда, 1963. - С. 237-287.

92. Цвейг С. Фантастическая ночь / Цвейг С. Собр. соч. в 7 т. - Т. 1. - М.: Правда, 1963. - С. 288-342.

93. Цвейг С. Нетерпение сердца / Цвейг С. Собр. соч. в 7 т. - Т. 2. - М.: Правда, 1963. - С. 5-352.

94. Якубов А. Сокровища Умрека. Роман: Пер. с узб. - М.: Сов. писатель, 1976.

95. Яшкен К. Хамза: Пер. с узб. - М.: Сов. писатель, 1984.